

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.2>

О. О. Ветчінова

аспірантка

Київського університету інтелектуальної власності та права

orcid.org/0009-0007-5580-8938

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена формування поняття та з'ясуванню та елементного складу правового регулювання спадкування в Україні як цілісного правового механізму, що забезпечує передачу майна після смерті фізичної особи з дотриманням принципів законності, спадкоємства та правової визначеності. Визначено, що спадкування як правове явище регулюється сукупністю норм матеріального і процесуального права, які спільно формують механізм реалізації спадкових прав. Проаналізовано наукові підходи до розуміння правового регулювання у широкому та вузькому значеннях, віддаючи перевагу вузькому розумінню як впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм. У межах цього підходу обґрунтовано пропонується авторське визначення поняття правового регулювання спадкування, що враховує специфіку спадкових відносин, їх суб'єктний склад та характер об'єктів спадкування. У статті розкрито структуру правового регулювання спадкування, до якої віднесено норми спадкового права, суб'єктів і об'єктів спадкових правовідносин, юридичні факти, юридичні презумпції, а також механізми реалізації й захисту спадкових прав. Увагу присвячено важливості ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою в контексті сталості структури правового регулювання спадкування в Україні. Як приклад розглянуто невідповідність постанови Кабінету Міністрів України актам вищої юридичної сили у призмі судової практики. Надано орієнтовний перелік нормативно-правових актів, що регулюють спадкування в Україні за критерієм юридичної сили за спаданням. Зроблено висновок щодо важливості ієрархії законодавства в частині забезпечення стабільності правового системи спадкування, правової визначеності та захисту інтересів усіх учасників спадкових правовідносин.

Ключові слова: законодавство, зміст, мета і завдання, об'єкт, права людини, правовідносини, правове регулювання, результат правового впливу, спадковий процес, спадкування, структура законодавства, суб'єкт, судова практика, юридичні факти.

Vietchinova O. O. THE CONCEPT AND STRUCTURE OF LEGAL REGULATION OF INHERITANCE IN UKRAINE

The article is devoted to clarifying the essence and structural elements of the legal regulation of inheritance in Ukraine as a holistic legal mechanism that ensures the transfer of property after the death of a natural person in accordance with the principles of legality, succession, and legal certainty. It is established that inheritance as a legal phenomenon is governed by a set of substantive and procedural legal norms that collectively form the mechanism for the realization of inheritance rights. The paper analyzes scholarly approaches to understanding legal regulation in both broad and narrow senses, giving preference to the narrow sense—understood as state influence on social relations through legal norms. Within this framework, the author substantiates and proposes an original definition of the concept of legal regulation of inheritance, taking into account the specificity of inheritance relations, their subject composition, and the nature of the objects of inheritance. The article reveals the structure of the legal regulation of inheritance, which includes norms of inheritance law, subjects and objects of inheritance legal relations, legal facts, legal presumptions, as well as mechanisms for the implementation and protection of inheritance rights. Particular attention is paid to the importance of the hierarchy of legal acts according to their legal force in the context of maintaining the stability of the structure of inheritance regulation in Ukraine. As an example, the inconsistency of a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine with acts of higher legal force is examined through the lens of judicial practice. A tentative list of legal acts regulating inheritance in Ukraine is provided, ordered by descending legal force. The article concludes with an emphasis on the importance of legal hierarchy for ensuring the stability of the inheritance mechanism, legal certainty, and the protection of the interests of all participants in inheritance legal relations.

Key words: content, human rights, inheritance, inheritance process, judicial practice, legal facts, legal regulation, legal relations, legislation, object, purpose and objectives, result of legal influence, structure of legislation, subject.

Вступ. Проблематика правового регулювання спадкування в Україні зумовлена необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту, захисту права власності та неперервності майнових правовідносин після смерті особи. У сучасних умовах чітко й узгоджене регулювання спадкових відносин є запорукою правової визначеності та дотримання принципу верховенства права. Сфера спадкування охоплює широкий комплекс

норм, що поєднують матеріальні та процесуальні елементи, тому потребує системного підходу до їх узгодження. Суспільні зміни, розвиток судової практики та євроінтеграційні процеси висувають нові вимоги до організації правових механізмів передачі майна. Відсутність єдиного концептуального підходу до структури правового регулювання призводить до різночитань у правозастосуванні та ускладнює реалізацію спадкових прав.

Правове регулювання спадкування становить цілісний механізм, у межах якого взаємодіють норми, принципи, інститути та процедури, спрямовані на впорядкування передачі прав і обов'язків померлої особи. У його структурі поєднуються положення цивільного законодавства, нотаріальних правил і судових процедур, що визначають порядок виникнення, реалізації та захисту спадкових прав. Наявність складної нормативної ієрархії створює потребу в науковому осмисленні співвідношення між загальними та спеціальними актами, а також між публічними та приватними інтересами. Визначення поняття правового регулювання спадкування дозволяє розкрити його зміст як системи юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується передача майна і відповідальність сторін. Аналіз внутрішньої побудови цього системи відкриває можливість виявлення його ключових елементів – суб'єктного складу, методів регулювання, об'єктів і засобів захисту прав.

Науковий інтерес до спадкового права посилюється в умовах реформування цивільного законодавства та гармонізації його з правом Європейського Союзу. Попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам спадкування – заповітам, спадковим договорам, охороні спадкового майна – питання комплексної будови механізму регулювання залишаються недостатньо висвітленими. У наявних дослідженнях переважає фрагментарний підхід, який не дозволяє відтворити цілісну модель спадкового права як системного явища. Усвідомлення потреби в такій моделі відкриває перспективу оптимізації взаємодії між законодавством, нотаріальною та судовою практикою. Комплексний розгляд поняття та структури правового регулювання спадкування дозволяє визначити його функціональні зв'язки, усунути прогалини та підвищити рівень юридичної визначеності. Саме це зумовлює важливість подальших теоретичних досліджень і практичних рекомендацій у зазначеній сфері.

Мета дослідження полягає в тому щоб на основі засад та тут реальних положень теорії права цивільного права та діючи законодавства сформулювати поняття та розкрити елементи структури правового регулювання спадкування в Україні

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми правового регулювання спадкування в Україні звертались українські вчені І. Бабецька, І. Ванчук, І. Голубенко, Л. Горпинич, О. Грачова, І. Дзера, О. Кармаза, М. Кельман, Р. Кельман, І. Коваль, О. Котенко, О. Кухарев, О. Куракін, Л. Магдій, М. Маслова, Н. Оніщенко, І. Тімуш, О. Чабан, А. Чемодурова, Я. Юрова та ін. Проте за межами їхнього нау-

кового аналізу залишаються важливі для сьогодення певні аспекти аналізованої проблематики.

Виклад основного матеріалу. У науці переважає думка про існування двох ключових підходів до тлумачення природи правового регулювання. Перший підхід – широкий і передбачає, що до правового регулювання відносять усі способи впливу на свідомість і поведінку осіб, які беруть участь у правовідносинах. У цьому випадку йдеться про використання як нормативних актів, так і індивідуальних юридичних засобів для впорядкування суспільних відносин.

Другий – вузький і зводиться до того, що регулювання соціальних відносин здійснюється винятково через нормативно-правові засоби, тобто за допомогою механізму правового регулювання. Зазначені підходи ґрунтуються на різному баченні співвідношення між поняттями правового регулювання та правового впливу, а також між відповідними юридичними засобами. На сьогодні в юридичній науці перевага віддається саме вузькому розумінню правового регулювання, яке підтримується більшістю дослідників [1].

Наведемо декілька прикладів розуміння правового регулювання. Згідно з О.А. Котенко це регламентація суспільних відносин шляхом використання загальнообов'язкових норм поведінки та індивідуальних приписів, що ґрунтуються на цих нормах і можуть за потреби підтримуватись заходами державного примусу. Ця правова категорія відображає динамічний характер правової системи в цілому, демонструє активну функцію права як засобу впливу на суспільні процеси та перехід його положень із нормативного рівня у практичну площину [2, с. 199].

Натомість Н.М. Оніщенко вважає, що правове регулювання виступає специфічною формою впорядкування суспільних відносин, що здійснюється за допомогою комплексу юридичних інструментів. До таких інструментів належать правові норми, юридичні факти, правові відносини, а також елементи, що визначають правоздатність і дієздатність осіб, встановлюють компетенцію державних органів та регламентують правове становище громадських об'єднань і юридичних осіб [3].

Тож незважаючи на прихильність до того чи іншого підходу, як вірно відмічає О.А. Котенко, однією з ключових рис правового регулювання є його спроможність впорядковувати суспільні відносини саме на підставі норм права. Таким чином суб'єктам права визначаються допустимі дії та їх межі, що забезпечується відповідними юридичними наслідками [2, с. 200].

До елементів структури правового регулювання належать не лише сукупність правових

засобів, а й такі складові, як предмет регулювання (тобто суспільні відносини економічного, політичного, соціального, культурного характеру, які потребують впорядкування), мета та завдання впливу, очікуваний результат, а також юридичні факти, що виступають підставою для запуску правового механізму [4, с. 17].

Відповідно, під предметом правового регулювання слід розуміти не конкретні об'єкти правового впливу як такі, а правовий порядок, що встановлюється у певній сфері суспільних відносин [5, с. 20].

До основних складових структури правового регулювання належать: суб'єкти (фізичні та юридичні особи, разом та по окремість); їхні дії, вчинки, поведінка; об'єкти, тобто матеріальні чи нематеріальні явища та речі, що викликають інтерес і стають підставою для взаємодії між людьми; соціально значущі обставини (події чи ситуації), які безпосередньо зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин [6, с. 266].

Тож варто приділити увагу предмету досліджуваного правового регулювання – спадкуванню. Спадкові правовідносини зазвичай розглядаються як різновид цивільно-правових відносин, що виникають у зв'язку з переходом майнових прав і обов'язків від померлої особи до її правонаступників. У межах таких відносин спадкоємець набуває суб'єктивного права на спадщину, що забезпечує правовий механізм переходу спадкової маси [7, с. 15].

Структуру спадкових правовідносин традиційно становлять такі основні елементи: суб'єкти, об'єкти та їх зміст. Змістом спадкових правовідносин є взаємопов'язані права та обов'язки учасників, що виникають у процесі спадкування. Реалізація спадкових прав у цьому контексті розглядається як форма втілення конституційно гарантованих прав особи на володіння, користування та розпорядження майном, а також на результати своєї інтелектуальної чи творчої діяльності [8, с. 43].

З урахуванням вищенаведеної правової природи спадкування та наукових підходів до правового регулювання можемо надати власне визначення правового регулювання спадкування в Україні як впорядкування суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом прав та обов'язків від померлої особи до її спадкоємців, за допомогою системи загальнообов'язкових норм і заснованих на них індивідуальних приписів, які визначають порядок спадкування за заповітом і за законом, встановлюють умови набуття спадщини, обсяг спадкових прав та обов'язків, а також способи їх реалізації, забезпечені у разі необхідності заходами державного примусу.

Для кращого розкриття значимості дотримання структури правового регулювання спадкування слід звернутись до положень статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9], згідно з якою розкривається ієрархія нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Так, найвищу силу має Конституція України, потім – ратифіковані міжнародні акти, закони (кодекси не згадуються, але де факто мають на увазі як закони), постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств, інших органів державної влади тощо.

Важливість дотримання цієї ієрархії можна продемонструвати на прикладі пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [10] у редакції від 23 травня 2023 року, яка продовжувала строки прийняття спадщини під час воєнного стану (не більше 4 місяців, а у попередніх редакціях до завершення воєнного стану).

Водночас ще у січні 2023 року була сформована правова позиція Касаційного цивільного суду Верховного Суду у постанові у справі № 676/47/21, до якої зрештою дослухались і згадану норму прибрали як таку, що існує всупереч ієрархії нормативно-правових актів (Цивільний кодекс України має вищу юридичну силу за постанови Кабінету Міністрів України і не встановлює для уряду делеговані повноваження в частині визначення строків прийняття спадщини) [11].

Структурно правове регулювання спадкування в Україні відбувається наступними нормами права застережними в нормативно-правових актах різної юридичної сили: Конституцією України, яка гарантує непорушність права власності; міжнародними актами (конвенції, декларації, двосторонні та багатосторонні договори та угоди, ратифіковані Україною); законами (Цивільним кодексом України, Законами України «Про нотаріат», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», іншими законами, які регулюють права та обов'язки, що успадковуються, наприклад, у господарській діяльності та в частині застосування санкцій); постановами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, що стосуються як спадкування та реєстрації прав та обтяжень безпосередньо, так і будь-якими іншими, де згадуються окремі положення щодо спадкування; актами інших державних органів та органів місцевого самоврядування; заповідями та спадковими договорами; не виключаємо можливість застосування звичаїв, особливо при обтяженні іноземним елементом.

Основним джерело правового регулювання спадкування в Україні безумовно є Цивільний кодекс України. Питанню спадкування присвячена Книга шоста, яка складається із семи глав та 92 статей. Вважаємо, що поділ норм з точки зору правил нормопроєктувальної техніки зроблено гармонічно та логічно. Так, законодавець поділив норми, присвячені спадкуванню, на загальні положення, спадкуванню за законом та окремо за заповітом, здійсненню права на спадкування, виконанню заповіту, оформленню права на спадщину та спадковому договору. Детальніше процедури описуються у Законі України «Про нотаріат», адже саме нотаріуси та у визначених законом випадках прирівнювані до них особи можуть посвідчувати заповіти та сприяти реалізації спадкових прав та інтересів.

Висновки. Отже, правове регулювання спадкування в Україні відображає як загальнотеоретичні підходи до розуміння правового регулювання, так і особливості реалізації спадкових прав в рамках цивільно-правових відносин. Структурно правове регулювання спадкування охоплює систему елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту правовідносин, юридичних фактів, мети, завдань і результатів правового впливу.

З огляду на ієрархію нормативно-правових актів, особливого значення набуває дотримання конституційних засад та узгодженість підзаконних актів із законодавчими нормами, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Це забезпечує стабільність правового механізму спадкування, правову визначеність та захист інтересів усіх учасників спадкових правовідносин.

Література

1. Ванчук І.Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 1. С. 7–10.
2. Котенко О.А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 199–202.
3. Оніщенко Н. М. Правове регулювання та правовий вплив: поняття, взаємообумовленість та відмінність. Держава і право. Випуск 25, 2004. С. 3–8.
4. Кельман М.С., Кельман Р.М. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2–23. № 3 (39). С. 13–20.
5. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.
6. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. Підприємництво. Господарство і право. 2020. № 4. С. 262–267.
7. Заїка Ю. О. Актуальні проблеми спадкового права : навч. посіб. за заг. ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. Київ : КНТ : ЦУЛ, 2014. 336 с.
8. Спадкове право : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Кол. авт. ; кер.авт. кол. канд. юрид. наук, доц. О. В. Нестерцова-Собакар. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с.
9. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 93, ст.364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text>
10. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
11. Постанова КІС ВС від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.10.2025

Дата публікації: 26.11.2025